

Atomi, illetve molekuláris kölcsönhatások és alkalmazásai

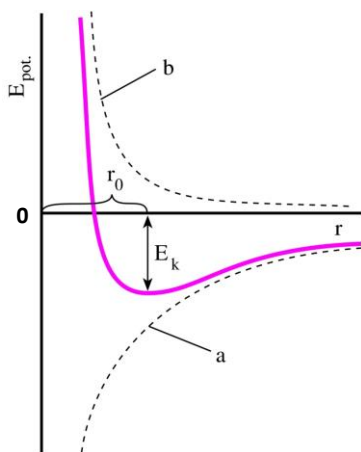
Bozó Tamás

2013. október 29.

Atomi kölcsönhatások

Nemesgázok: atomi előfordulás (He, Ne, Ar, Kr, Xe, Rn)

Többi elem: molekulákat alkot (pl. H_2 , HCl , H_2O , ...)

$$E_{\text{pot.}} = E_{\text{vonzó}} + E_{\text{taszító}} = -\frac{A}{r^n} + \frac{B}{r^m}$$

A és B: kölcsönhatásokra jell.
állandók
 $n < m$

Kötéstípusok

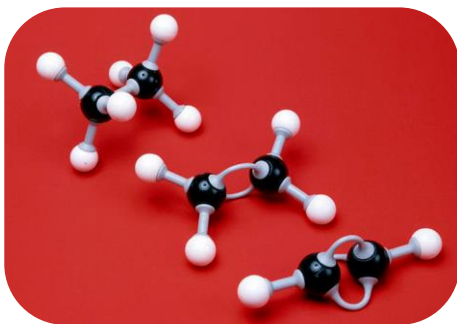
Többféle osztályozási rendszer:

- Intra/intermolekuláris
- Egyszeres/többszörös
- Kötés erőssége (E_k) szerint:
  - Erős/gyenge
  - Elsődleges (kovalens, fémes, ionos)
  - Másodlagos (diszperziós, dipól-dipól, hidrogén)

I. Kovalens kötés

- Atomokat közös elektronpályák tartják össze
- Vegyértékelektronok szerepe
- Elektrosztatikus komponens is jelen lehet
- Erős kötés: $E_k > 1 \text{ eV}$

$$(1 \text{ eV} = 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ J} = 96 \text{ kJ/mol} \sim 100 \text{ kJ/mol})$$

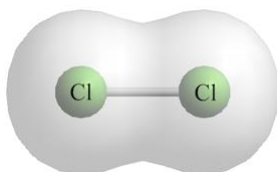

	szén-szén kötéshossz	kötési energia
$\text{H}_3\text{C}-\text{CH}_3$ etán	154 pm	-331 $\text{kJ}\cdot\text{mol}^{-1}$
$\text{H}_2\text{C}=\text{CH}_2$ etén (etilén)	139,9 pm	-590 $\text{kJ}\cdot\text{mol}^{-1}$
$\text{HC}\equiv\text{CH}$ etin (acetilén)	120,3 pm	-812 $\text{kJ}\cdot\text{mol}^{-1}$

I. Kovalens kötés

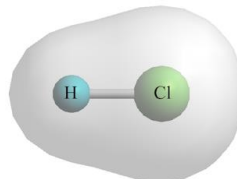
Apoláris (homoöpoláris)

(+) és (-) töltések súlypontja egybeesik
 kötőelektronok egyenletes eloszlása
 „tiszta kovalens”
Pl.: H_2 , Cl_2 , O_2

Poláris (heteropoláris)

töltések súlypontja eltolódik
 polarizált elektronfelhő
 elektromos dipólus
 elektrosztatikus komponens megjelenik
Pl.: HCl , HF , H_2O

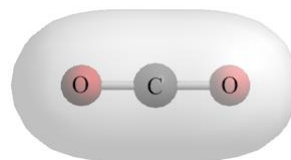
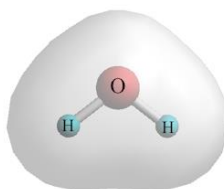
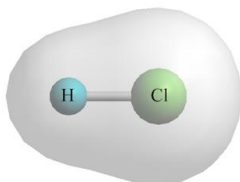

I. Kovalens kötés

Elektromos dipólus momentum: a töltésszétválás mértéke. Vektor!

$$p = Qd$$

p: dipólusmomentum
 Q: töltés értéke
 d: töltések súlyponti távolsága
 [D, debye] ($1D = 3,34 \cdot 10^{-30} \text{ Cm}$)

I./b Fémek kötése

- Atomokat közös elektronpályák tartják össze
- Vegyértékelektronok (itt energiasávot alkotnak)
- Erős kötés: $E_k > 1 \text{ eV}$
- Nincs értelmezve két atomra, sokatomos rendszerek

Periodic Table of the Elements

1

H

2

He

3

Li

4

Be

11

Na

12

Mg

19

K

20

Ca

21

Sc

22

Ti

23

V

24

Cr

25

Mn

26

Fe

27

Co

28

Ni

29

Cu

30

Zn

31

Ga

32

Ge

33

As

34

Se

35

Br

36

Kr

37

Rb

38

Sr

39

Y

40

Zr

41

Nb

42

Mo

43

Tc

44

Ru

45

Rh

46

Pd

47

Ag

48

Cd

49

In

50

Sn

51

Sb

52

Te

53

I

54

Xe

55

Cs

56

Ba

57

La

58

Ce

59

Pr

60

Nd

61

Pm

62

Sm

63

Eu

64

Gd

65

Tb

66

Dy

67

Ho

68

Er

69

Tm

70

Yb

71

Lu

87

Fr

88

Ra

89

Ac

90

Th

91

Pa

92

U

93

Np

94

Pu

95

Am

96

Cm

97

Bk

98

Cf

99

Es

100

Fm

101

Md

102

No

103

Lr

hydrogen

alkali metals

alkali earth metals

transition metals

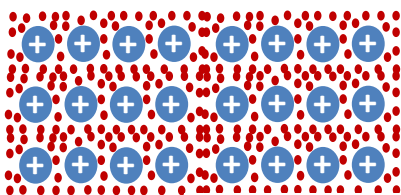
poor metals

nonmetals

noble gases

rare earth metals

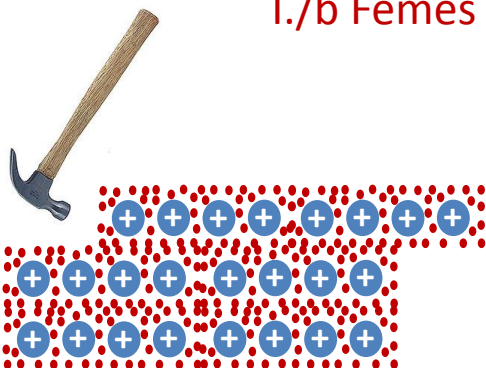
I./b Fémek kötése

Fémrács: pozitív fémionok kristályos rendben, körülöttük közös pályát kialakító, delokalizált elektronrendszer.

I./b Fémek kötése

Fizikai tulajdonságok:

fémes szín
nyújthatóság, alakíthatóság
elektromos vezetés
hővezetés

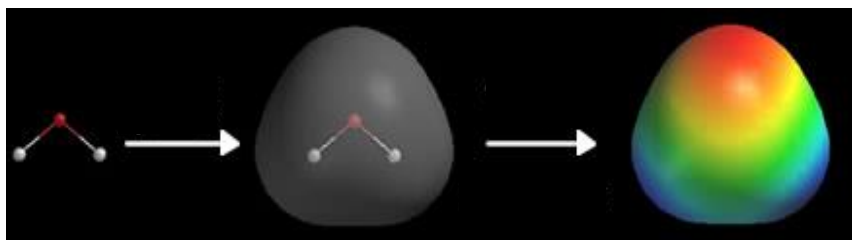
II. Elektrosztatikus kölcsönhatáson alapuló kötések

Elektronegativitás fogalma

Meghatározza, milyen erővel vonzza az atom a (kovalens) kötésben lévő elektronokat.

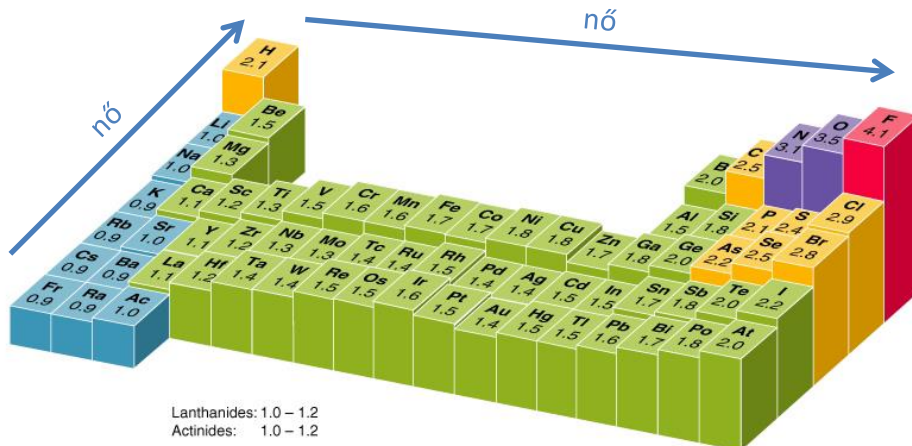
Kb. a szabad atom ionizációs energiája és elektronegativitása abszolút értékének összegével arányos.

Egysége önkényes (*Pauling, Mulliken, Sanderson és más skálák*)

II. Elektrosztatikus kölcsönhatáson alapuló kötések

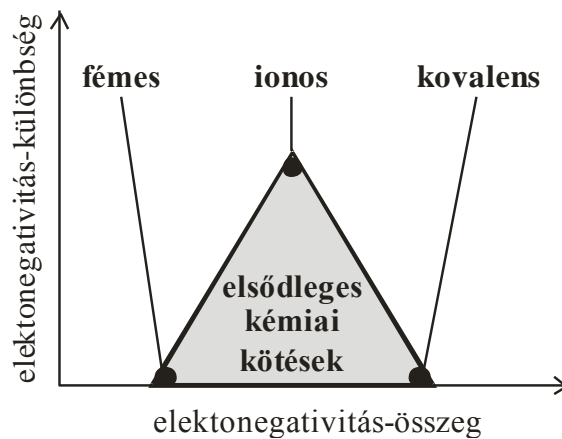
Elektronegativitás L. Pauling szerint (relatív egységekben)

II. Elektrosztatikus kölcsönhatáson alapuló kötések

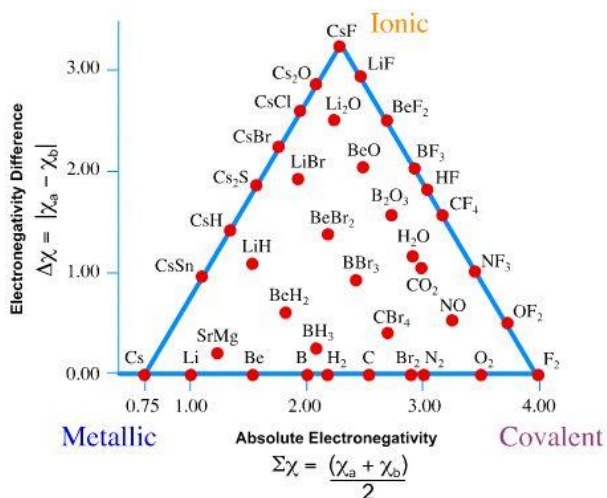
Elektronegativitás különbség:

$< 0,6$ (apoláris kovalens) $0,6 - 2,1$ (poláris kovalens) $2,1 <$ (ionos)

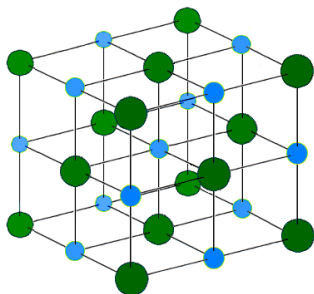
II. Elektrosztatikus kölcsönhatáson alapuló kötések

Ez a modell (N. C. Norman) nem a Pauling skála szerinti EN értékeket használja!

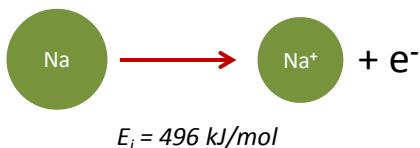
II./a Ionos kötés

- (+) és (-) ponttöltések között Coulomb erők
- Heteropoláris kötések „határesetek”
- Nagy EN különbségű atomok között (pl. NaCl , $\Delta\text{EN}=3-0,9=2,1$)
- Általában sokatomos kristályok, de értelmezhető két atomra is
- Hosszú hatótávú kh., de ez a közegtől is függ (ld. hidratáció)
- Erős kölcsönhatás ($E_k > 1 \text{ eV}$)

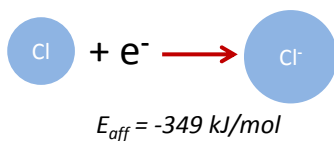

Ionrács: a pozitív és negatív ionok kristályos rendben helyezkednek el sztöchiometriai arányú halmazban.

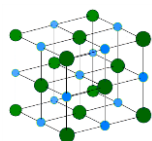
II./a Ionos kötés

Ionizációs energia: kationok létrehozásához (elektronok kiszakításához) befektetendő energia.

Elektronaffinitás: anionok képződése (elektronfelvétel) során történő energiafelszabadulás. (Olykor E befektetést igényel)

$$E_{\text{rács}} = -788 \text{ kJ/mol}$$

Rácsenergia: az ellentétes töltésű ionok kristálysírácsba rendeződésekor felszabaduló energia. (E_{pot} csökken)

II./b Dipól-dipól kölcsönhatás

- (+) és (-) atomcsoportok/molekularészek között Coulomb erők
- Permanens dipólus jellegű töltéeloszlás
- Intra/intermolekuláris kölcsönhatás
- Gyenge kölcsönhatás ($E_k = 0,003\text{-}0,02 \text{ eV}$)
- A dipólusok közti vonzás és taszítás:

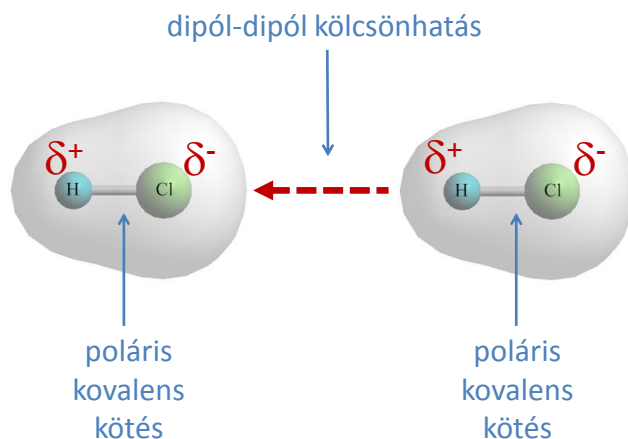
$$E_{\text{vonzó}} = p E$$

p: dipólusmomentum
E: környező partnerek által keltett elektromos térerősség

$E_{\text{taszító}}$: partnerek elektronfelhőjének taszítása

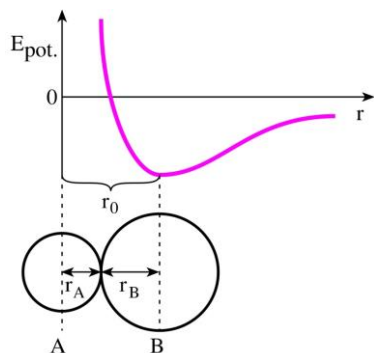

II./b Dipól-dipól kölcsönhatás

III. Van der Waals-kölcsönhatások

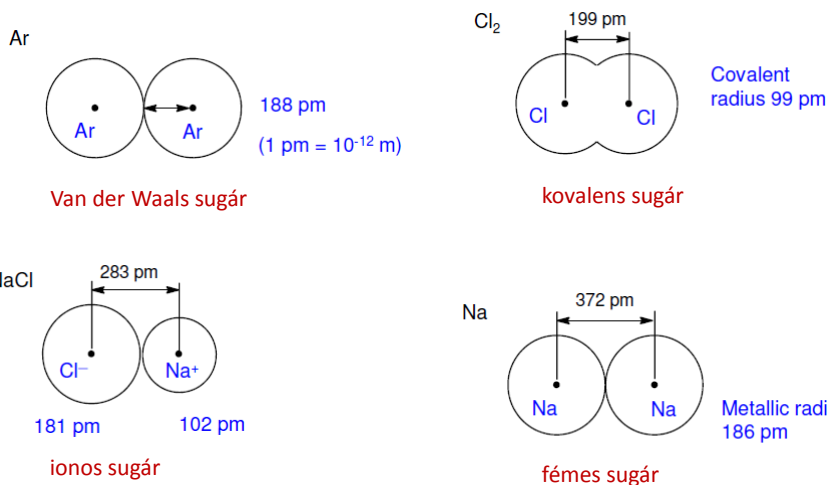
- Apoláris molekulákban/molekularészekben időlegesen kialakuló dipólus egy másik apoláris molekulában dipólust indukál
- Köztük vonzó (diszperziós, vagy London-féle) erők lépnek fel
- Inter/intramolekuláris kölcsönhatás
- Nagy jelentőség biokémiai reakciókban, szerkezetstabilizálásban
- Gyenge kölcsönhatás ($E_k \sim 0,02$ eV)

r_0 : kötéshossz

r_A és r_B : az A és B atom
Van der Waals sugara

Atomi méretek

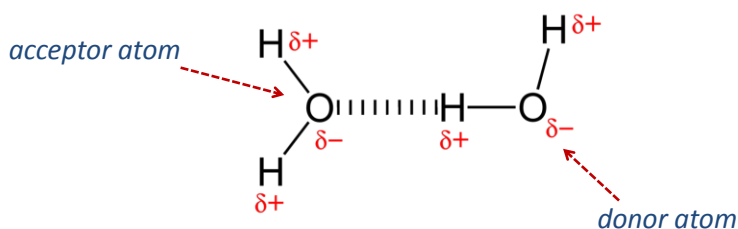

Elektrosztatikus kölcsönhatáson alapuló kötések

Kölcsönhatás	E_{pot} távolságfüggése	E_k
Ion-ion	$1/r$	2-3 eV
Ion-dipólus	$1/r^2$	0,1-0,2 eV
Dipólus-dipólus (rögzített partnerek)	$1/r^3$	0,02 eV
Dipólus-dipólus (hőmozgás mellett)	$1/r^6$	0,003 eV
Diszperziós	$1/r^6$	0,02 eV

IV. Hidrogénkötés

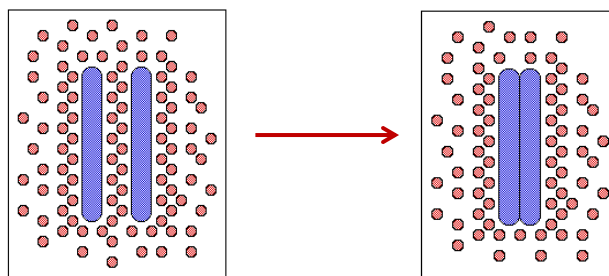
- Két nagy elektronegativitású atom között létrejövő H-híd
- Általában **F, N, O** atomok között
- Intermolekuláris kölcsönhatás
- Kötéstáv ált.: 0,23 – 0,35 nm
- A kötés térben irányított
- Nagy jelentőség biokémiai reakciókban, szerkezetstabilizálásban
- Közepes erősségű kölcsönhatás ($E_k \sim 0,2$ eV)

V. Hidrofób kölcsönhatás

- Vizes közegben értelmezhető (pl. biológiai rendszerek)
- Hidrofób molekulák/molekularészek asszociációja, cél a víz kiszorítása
- Nem csak Van der Waals alapú, hajtóereje a apoláros rész - víz határfelület csökkentése, ezzel a vízmolekulák rendezettségének csökkentése (Isd. entrópiánövekedés elve)
- Intra/intermolekuláris kölcsönhatás
- Nagy jelentőség biokémiai reakciókban, szerkezetstabilizálásban
- Gyenge kölcsönhatás

V. Hidrofób kölcsönhatás

Pásztázó próbamikroszkópia

SPM: Scanning Probe Microscopy

Változatos szerkezetvizsgáló eljárások, melyek egy vékony szonda és valamely felület között létrejövő atomi szintű kölcsönhatások detektálásán alapulnak.

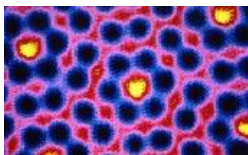
Egy felületet tapogatunk le pontról-pontra, akár atomról-atomra.

Nem diffrakció-limitált módszerek

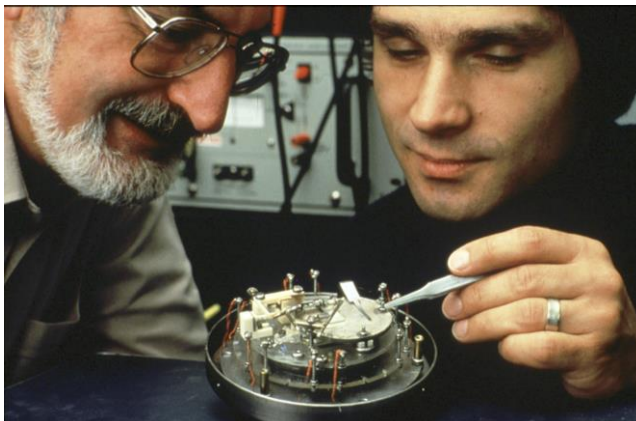
Néhány pm-es pásztázási pontosság

Scanning Tunneling Microscope (STM) 1981

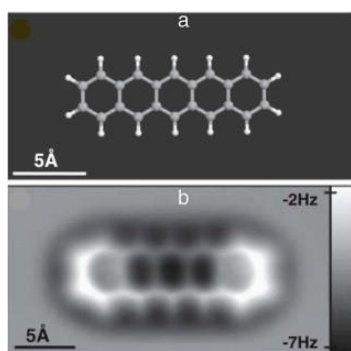
Pásztázó alagút-mikroszkóp

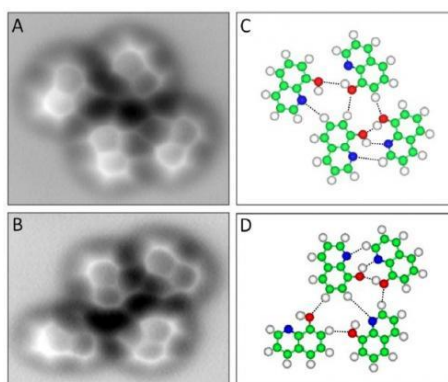
Atomok egy
szilíciumlapkán

Heinrich ROHRER és Gerd BINNING
Nobel díj: 1986

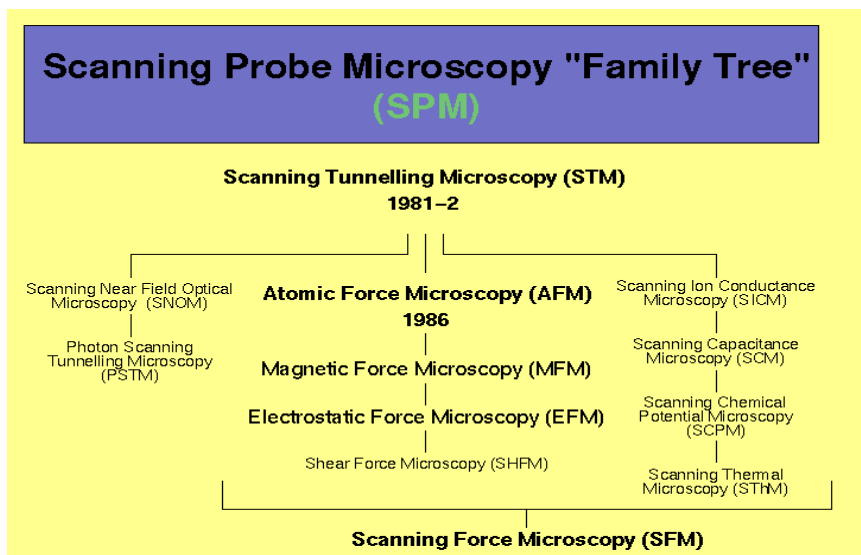

Pentacén molekula
AFM képe

Hidrogénkötések 8-hidroxiquinolin
molekulák között (AFM felvétel)

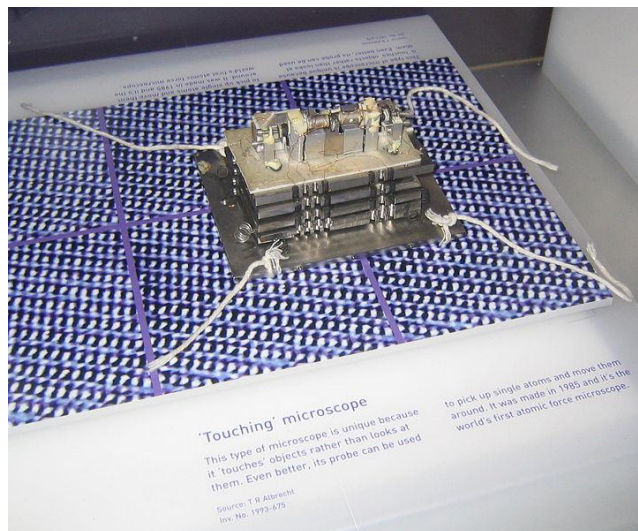
Az SPM családfája

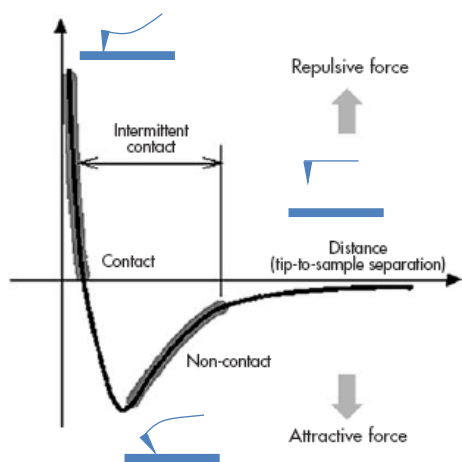
Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

- A szonda egy rugalmas, mikroszkópikus méretű laprugóra szerkesztett parányi tű
- A tűhegy atomjai és a minta felületének atomjai között taszító-vonzó kölcsönhatások a rugólapka elhajlását okozzák
- X-Y irányban vonalanként pásztázzuk a felületet
- Vertikális felbontóképesség akár 10 pm , a horizontális ennél rosszabb.
- Levegőben és folyadékban (fiziológiás közeg) is működőképes
- Szinte mindenféle felületen alkalmazhatók.
- nm-µm nagyságú objektumok szkennelhetők
- Nem kíván fixálást, festést vagy jelölést

Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

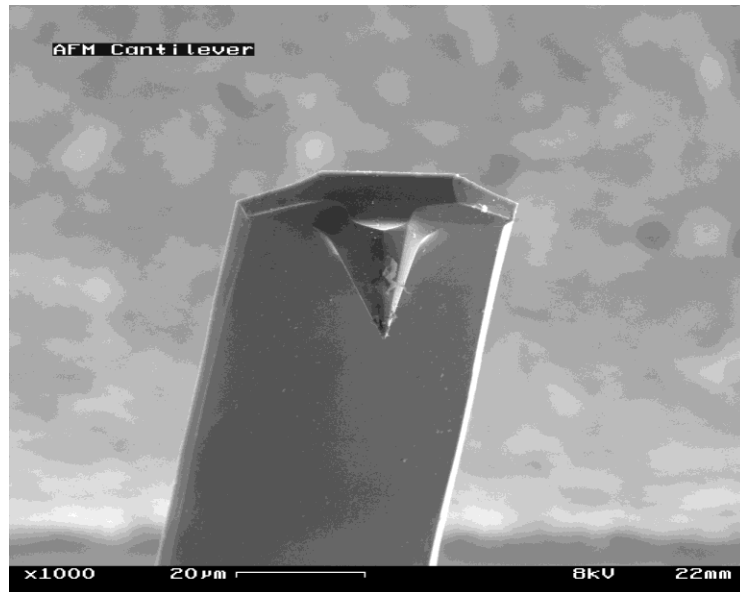
Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

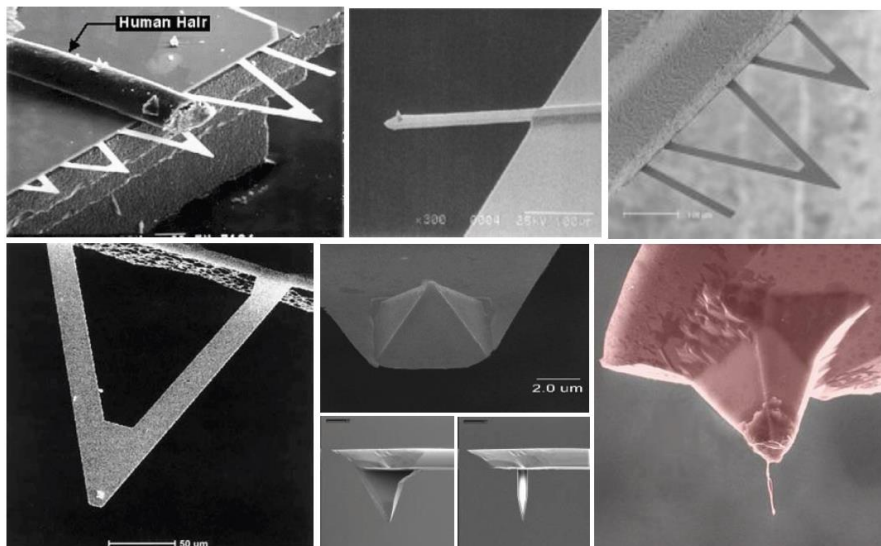
Atomi kölcsönhatások a tűhegy és a minta között:

- Vonzás és taszítás
- Eredőjük távolságfüggő
- Nagyobb távolságoknál: vonzás
- Közel érve: taszítás

Atomic Force Microscopy (AFM),
Atomi erő mikroszkópia

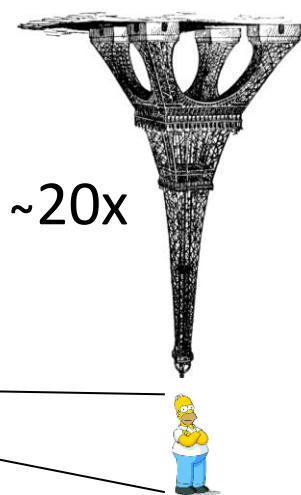
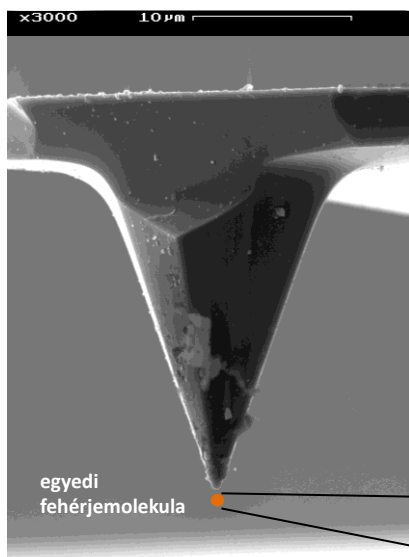

Atomic Force Microscopy (AFM),
Atomi erő mikroszkópia

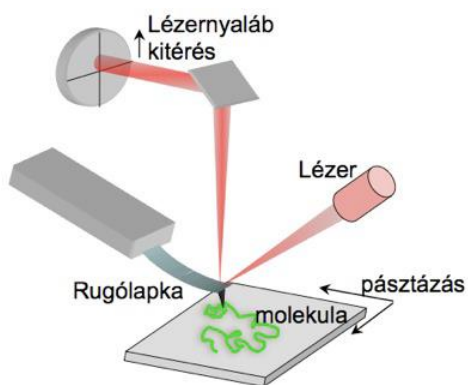

Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

Pásztázás alapja:

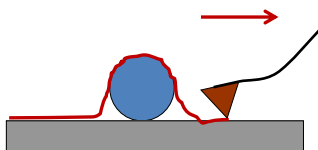
Piezoelektromos effektus:
Bizonyos anyagokban (pl. kvartz)
deformáció hatására feszültség lép
fel.

Inverz piezoelektromos hatás:
Feszültség hatására deformáció
jelentkezik (~1nm/Volt)

Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

Kontakt mód: (Contact mode)

- A tű folyamatos kapcsolatban van a felszínnel.
- A felszínre kifejtett erőt (a rugólapka elhajlását) konstans értéken tartjuk a tű és a felszín távolságának szabályozásával (feedback rendszer)
- Pontról pontra regisztráljuk az ehhez szükséges Z irányú elmozdulást.

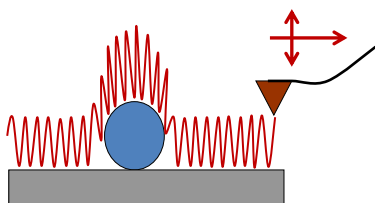

Hátrány: jelentős perturbáció vertikális és horizontális irányban.

Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

Oscilláló mód: (Tapping mode, Non-contact mode)

- A tűt a rezonanciafrekvenciájához közeli frekvencián rezegtetjük.
- A felszínnel való kölcsönhatás miatt a rezgés amplitúdója megváltozhat.
- Az amplitúdót a tű és a felszín távolságának szabályozásával tartjuk állandó értéken.
- Pontról pontra regisztráljuk az ehhez szükséges Z irányú elmozdulást.

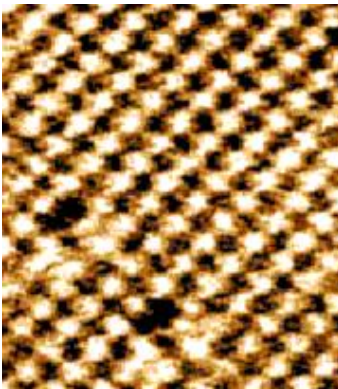

Előnye: elvileg kiküszöbölt laterális erő kifejtés, érzékeny minták vizsgálatára is alkalmas.

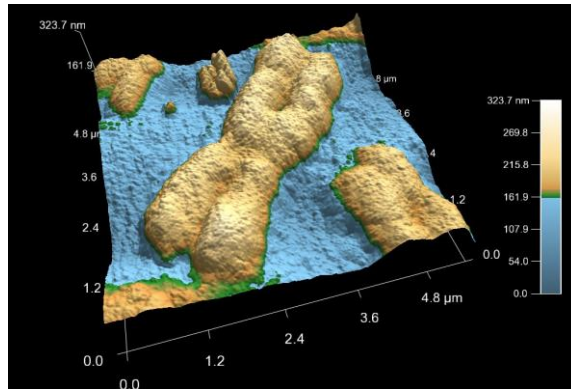
Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

<http://www.youtube.com/watch?v=BrsoS5e39H8>

Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

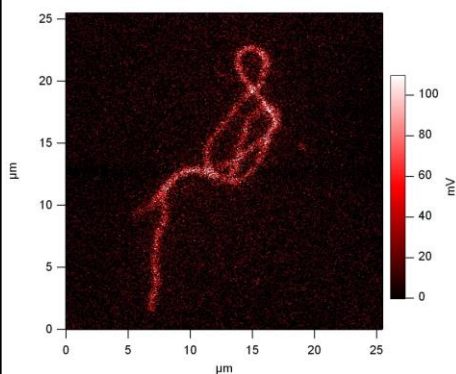

NaCl kristály AFM képe

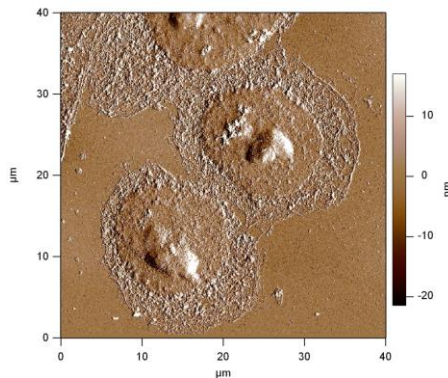

Humán metafázisos kromoszóma AFM képe

Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

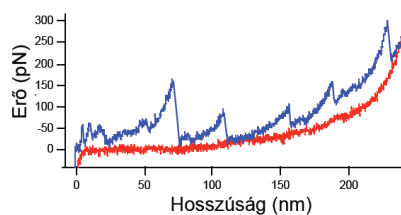
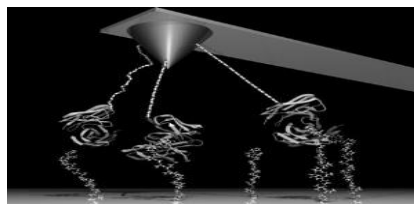
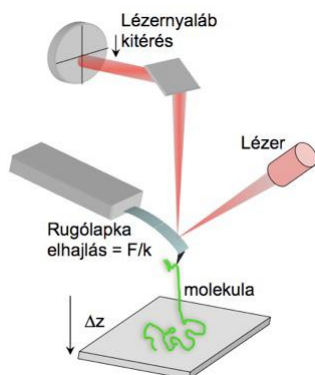
Egyedi aktinpolimer AFM képe

HeLa sejtek AFM képe

Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

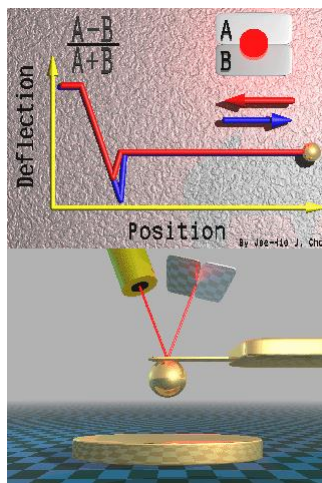
Erőspektroszkópia: a mintát érő nyomási és húzási ciklusok során regisztrált erőválaszok. (erő – távolság függvény)
~10 pN érzékenység

Atomic Force Microscopy (AFM), Atomi erő mikroszkópia

Erőspektroszkópia: a mintát érő nyomási és húzási ciklusok során regisztrált erőválaszok. (erő – távolság függvény)

~10 pN érzékenység

Köszönöm a figyelmet!

